

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 343.8 (091)

Сокальська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри загально-правових
дисциплін Інституту кримінально-
виконавчої служби

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Досліджується досвід підготовки персоналу установ виконання покарань у XIX – на початку XX ст. у європейських країнах і Російській імперії у контексті формування зарубіжних пенітенціарних систем.

Ключові слова: тюремні конгреси, тюремні службовці, школи тюремних наглядачок, тюремні курси.

Исследуется опыт подготовки персонала учреждений исполнения наказаний в XIX – начале XX в. в европейских странах в контексте формирования зарубежных и отечественной пенитенциарных систем.

Ключевые слова: тюремные конгрессы, тюремные служащие, школы тюремных надзирательниц, тюремные курсы.

Постановка проблеми. Вивчення історичного досвіду функціонування кримінально-виконавчої системи задля її вдосконалення, пошуку нових шляхів і вироблення прогнозів на майбутнє є неможливим без урахування європейських надбань у сфері підготовки фахівців органів та установ виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасну історіографію проблематики підготовки персоналу органів та установ виконання покарань у Російській імперії презентовано публікаціями російського дослідника М. В. Вольського. Огляди зарубіжного досвіду добору та підготовки службовців пенітенціарних закладів у дореволюційний період дос-

татньо широко висвітлювалися на сторінках відомчого видання «Тюремний вісник» у статтях М. Ф. Лучинського, С. В. Познишева та ін.

Постановка завдання. Мета статті – встановити засади організації й особливості фахової підготовки персоналу органів та установ виконання покарань у європейських країнах і Російській імперії у XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. покарання у вигляді позбавлення волі вийшло на провідні позиції в системі кримінальних покарань. У результаті гуманізації кримінального закону зменшився відсоток засуджених до смертної кари, натомість гостро постала проблема неповноти старих непристосованих

тюрєм, що більше були схожими на темні вогкі катівні, де процвітали антисанітарія, хвороби, розпуста й злиденність. Саме у XIX ст. почали формуватися європейські пенітенціарні системи, подолавши шлях від перших спроб філантропів і гуманістів поліпшити середньовічні тюрми до побудови за останнім словом тогочасної техніки багатопверхових пенітенціаріїв з тисячами одиночних камер.

У цей період у кримінально-виконавчій політиці головною стає ідея виправлення засудженого та його покаяння. Отже, для тюрємного персоналу сильного кулака й витривалості характеру вже було недостатньо для реалізації завдання виправлення засуджених, запобігання рецидиву та ін., так само як і зусиль священнослужителів і представників релігійних товариств. З огляду на мету покарання, устрій тюрєм-пенітенціаріїв і режим утримання, висувалися й нові вимоги до тюрємного персоналу – як до адміністрації, так і до нижчих чинів. Нова система вимагала фахівців, обізнаних із загальними засадами тюрємної діяльності й основами кримінального законодавства, які володіли знаннями з педагогіки, гігієни, санітарії тощо. Стрімкий розвиток виробництва в тюрємах вимагав залучення ремісників, фахівців-товарознавців, бухгалтерів та ін.

З початком міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері було порушено питання фахової підготовки тюрємного персоналу. Так, Лондонський тюрємний конгрес 1872 р. визнав необхідним створення шкіл для підготовки тюрємних службовців. На наступному конгресі у Стокгольмі йшлося про обов'язкову

практичну підготовку тюрємних наглядачів. Санкт-Петербурзьким тюрємним конгресом 1890 р. були вироблені такі керівні положення щодо статусу тюрємного персоналу: 1) слід диференційовано підходити до відбору персоналу на вищі та нижчі посади: перші повинні займати особи з відповідною освітою, другі – колишні військовослужбовці; 2) підготовка адміністративного персоналу повинна охоплювати оволодіння знаннями з історії та теорії тюрємознавства й вивчення на практиці всіх нюансів тюрємної служби під керівництвом начальників зразкових установ; 3) підготовка наглядачів має бути переважно практичною; 4) тюрємним службовцям слід надавати відповідне утримання й пільги, які відповідали б важливості й складності цієї служби, економія щодо них була б шкідливою в усіх розуміннях [1; 2].

Важливість питання підготовки персоналу була зумовлена складними й багатогранними завданнями, покладеними на тюрємне управління. Їх реалізація вимагала не лише знань і досвіду, а й доброчесності й відданого служіння справі – не дуже престижній, низькооплачуваній, а часом, і небезпечній. М. Ф. Лучинський писав, що в ідеалі начальник тюрєми повинен поєднувати безліч професій: одночасно він і воїн, і адміністратор, інтендант і архітектор, технік і комерсант, навіть психіатр і юрист [3, с. 1204].

Кожна країна з розвиненою пенітенціарною системою вирішувала питання підготовки персоналу по-різному. Дослідник тюрємної системи Ф. Н. Малінін розділяв усі європейські держави на три категорії; до першої він відносив країни, де особлива увага приділялася добору пер-

соналу (зокрема, Швеція), до другої – де зроблено деякі кроки на шляху правильної організації службовців тюремного відомства (наприклад, Франція), до третьої – країни, в яких це питання перебувало в зародковому стані [2, с. 411].

У Пруссії для підготовки вищих тюремних службовців з 1896 р. діяли особливі курси, що тривали 12–14 днів. Їх слухачами були не лише чини тюремної адміністрації, але і службовці прокуратури та судді. Їм читали лекції з пенітенціарії, кримінального права та психіатрії [4, с. 1488]. У 1908 р. подібні до них курси тюрмознавства були відкриті в Будапешті, але навчання на них тривало 10 тижнів. Слухачами були службовці центральних в'язниць і виховно-виправних закладів для неповнолітніх та приватні особи, які бажали вступити на службу в тюремне відомство. У Римі було створено єдину в Італії школу підготовки тюремних наглядачів.

Багатоступеневі екзамени були основою конкурсного відбору кандидатів на посади у тюремному відомстві Бельгії. Чим вищою мала бути посада, тим складнішою й об'ємнішою була програма екзамену. Так, претендент на посаду наглядача 3 класу складав найпростіший екзамен: читання, диктант, математика. За кожен дисципліну він набирив максимум по 10 балів. У 20 балів оцінювалися фізичні якості (зріст, стан здоров'я, фізична сила). Екзамен вважався складеним, якщо претендент набрав 4/5 суми балів. Після цього він повинен був пройти шестимісячне стажування в одній із тюрем в ролі помічника наглядача.

У Данії, що вирізнялася доволі прогресивною пенітенціарною сис-

темою, для підготовки тюремного персоналу не існувало спеціалізованих закладів. Начальники тюрем повинні були мати не лише загальну вищу освіту, але й спеціальну підготовку та знання з тюрмознавства.

Тюремна система Швеції поєднала всі кращі здобутки тодішніх пенітенціарних систем. У питаннях добору тюремного персоналу у цій державі надавали перевагу військово-вослужбовцям. У 1887 р. була досягнута домовленість між військовим і тюремним відомствами, що посади в тюремній адміністрації заміщаються лише особами, які пройшли строкову службу. Молодий офіцер, який бажав перейти на службу до тюремного відомства на адміністративну посаду, подавав рапорт і, якщо він відповідав вимогам (вік, освіта, соціальне становище), повинен був пройти спеціальні «випробувальні курси». Упродовж навчання він повинен був ознайомитись з основами тюремної справи та продемонструвати свої знання на практиці. Задля цього кандидат направлявся до будь-якої центральної тюрми й упродовж двох місяців виконував обов'язки спочатку молодшого наглядача, потім старшого й, нарешті, помічника начальника тюрми. Він вивчав законодавчу базу, що регламентувала тюремну діяльність, історичні відомості про розвиток тюремної системи Швеції тощо. По завершенню цього курсу начальник тюрми складав висновок про можливість проходження офіцером служби у тюремному відомстві. У разі позитивного висновку кандидат подавав королю клопотання про його зарахування на посаду у тій чи іншій тюрмі [2, с. 411].

У Франції, незважаючи на те, що тюремні реформи відбувалися

упродовж усього XIX ст., проблемою фахової підготовки персоналу почали опікуватися лише наприкінці цього століття. Відповідно до наказу Міністра внутрішніх справ 1893 р. було організовано вищу школу при зразковій одиночній в'язниці La Sante в Парижі й близько 35 нижчих шкіл для підготовки тюремних наглядачів при центральних тюрмах. Курс навчання у нижчих школах складався з лекцій і бесід, що стосувалися різних галузей знань, але мали стосунок до тюремної діяльності. Заняття проводилися службовцями тієї установи, при якій діяла школа. Проходження й успішне завершення курсів надавало право скласти спеціальний іспит для зарахування на навчання до вищої школи. Вона, на відміну від попередніх, функціонувала постійно. Навчання тривало 8 місяців і передбачало вивчення таких навчальних дисциплін: законодавство, окремі інститути кримінального права, тюремний облік, тюремне господарство, тюремні роботи, тюремна дисципліна, антропометрія, що читалась засновником системи ідентифікації злочинців за їх антропометричними даними Альфонсом Бертільйоном, історія, географія, французька мова та пересилка арештантів. По завершенню навчання випускники школи призначалися на посади начальників канцелярій у тюрмах, а після практичної роботи могли отримати посади старших наглядачів. Набувши практичного досвіду й склавши відповідний державний екзамен при міністерстві, службовці мали можливість перейти працювати на адміністративну посаду [2, с. 415].

У Російській імперії, попри розуміння очільниками Головного тюремного управління та вченими-

тюрмознавцями проблеми фахової підготовки, до початку XX ст. не було організовано спеціального навчального закладу, який би готував фахівців для тюремної системи. У межах університетського курсу на юридичних факультетах читалися лекції з тюрмознавства. Однак фахівці з вищою юридичною освітою працювали переважно в Головному тюремному управлінні. С. В. Познишев, аналізуючи професійні вимоги, що висувалися до начальників тюрем, зазначав: «Бажано, щоб ці посади займали особи з юридичною освітою. Вони могли б призначатися начальниками тюрем після нетривалої служби помічниками начальника. Але в цей час, особливо в такій великій державі як Росія, не можемо й мріяти про заміщення всіх чи більшості посад начальників установ особами з юридичною освітою» [4, с. 1486–1487].

1904 року інспектор Головного тюремного управління М. Ф. Лучинський запропонував створити в Санкт-Петербурзі при зразковій одиночній тюрмі лицей закритого типу, до якого б зараховувалися молоді люди, що закінчили середні навчальні заклади, переважно військові, та офіцери строкової служби. Акцент робився на тому, що такий заклад повинен бути не лише навчальним, але й виховним. Лицей закритого типу обов'язково мав розташовуватися на території тюрми чи поряд із нею, оскільки особливе значення для майбутніх тюрмознавців мала практична підготовка. На думку М. Ф. Лучинського, слухачі впродовж двох років навчання повинні були не лише набути теоретичних знань про злочини й покарання, але й навчитися мистецтву управління тюрмою, для чого необхідні були повага до

закону, непідкупна чесність, мужність, ґрунтовні знання статуту, безпосереднє знайомство з арештантським середовищем і, насамкінець, технічні та господарські знання.

На першому курсі ліцеїсти повинні були вивчати такі загальнотеоретичні дисципліни: енциклопедія права, кримінальне право, психологія та психопатологія, історія кримінальних покарань і пенітенціарної системи. До прикладних навчальних дисциплін було віднесено вітчизняний судоустрій та судочинство, чинне тюремне законодавство та практику, основи механіки й архітектури, товарознавство та практичне вивчення основних кустарних виробництв, придатних для тюремних майстерень. Другий рік навчання слід було приділити переважно практичним заняттям. Планувалося, що кожного року ліцей випускатиме 50 молодих фахівців [6, с. 17–19].

Ідею професійної підготовки тюремного персоналу вдалося втілити лише у 1912 р., коли Головним тюремним управлінням було розроблено законопроект про організацію й діяльність Вищих тюремних курсів. На навчання направлялися особи, які займали штатні посади в тюремному відомстві, а також цивільні особи. Для перших це була можливість підвищити кваліфікацію й у майбутньому посісти вищу посаду, для інших – отримати початкові знання з тюремної справи й бути зарахованими на державну службу. Перевага щодо вступу надавалась особам з юридичною чи військовою освітою. Програма курсів, розрахована на 1,5 місяці, затверджувалася Міністром юстиції. Особи, які по завершенню навчання успішно склали екзамен, мали пріоритет під час призначення

на штатні посади у тюремному відомстві.

З ініціативи начальника Головного тюремного управління С. С. Хрульова у 1912 р. також започатковано відкриті читання. Їх програма розроблялася у відповідності до нового проекту Загальної тюремної інструкції. Організацією читань займався головний редактор журналу «Тюремний вісник» М. Ф. Лучинський, загальне ж керівництво й контроль здійснював начальник Головного тюремного управління. Читання розпочалися 1 березня й тривали до 10 травня 1912 р. Серед лекторів були інспектори Головного тюремного управління й учені-тюрмознавці [3].

Досить успішно в Російській імперії діяли школа підготовки кандидатів на посади старших тюремних наглядачів у Санкт-Петербурзі та школа підготовки кандидаток на посади тюремних наглядачок при Московській жіночій тюрмі. Курс навчання в школі старших тюремних наглядачів був розрахований на чотири місяці. До школи зараховувалися виключно молодші тюремні наглядачі, які прослужили у тюремному відомстві не менше двох років [7]. Перший випуск школи відбувся в грудні 1913 р.

Школа тюремних наглядачок була започаткована ще в кінці XIX ст. Керівництво здійснював начальник Московської жіночої тюрми. Навчання тривало шість місяців й було безкоштовним, окрім того усім ученицям надавалося грошове утримання. До програми занять входили такі дисципліни як тюрмознавство (в межах якого вивчали також загальні відомості про арештантські роботи, тюремну адміністрацію та нагляд,

гігієну й облік), Закон Божий, державознавство й стислий курс законодавства. Практичні заняття проводилися у першій половині дня у жіночій та пересильній тюрмах, а також у тюремній лікарні. Лекційні та практичні заняття розпочиналися після обіду. Один із викладачів школи, професор Московського університету С. В. Познишев, зазначав, що під час навчання він намагався стисло й доступно викласти основні ідеї та принципи тюремної служби, вважаючи, що людина з енергією та любов'ю може займатися лише тією справою, зміст якої є зрозумілим їй настільки, що вона розуміє свої дії як частину загальної великої справи [8, с. 1649]. Цьому повинні були сприяти знання цілей покарання, зокрема тюремного ув'язнення, історії становлення тюремної справи й недоліків дореформеної тюремної системи, вивчення діяльності видатних тюремних діячів, таких як Дж. Говард, Ф. П. Гааз та ін. [9].

Позитивними рисами професійної підготовки фахівців для тюремної системи в період Російської імперії можна назвати широке залучення університетських професорів кримінального права й тюрмознавства до процесу навчання, вивчення позитивного зарубіжного досвіду та можливості його впровадження на вітчизняному ґрунті, обов'язкове

ознайомлення з історією становлення пенітенціарної системи та системи покарань.

Висновки. Як бачимо, професійна підготовка тюремного персоналу у більшості європейських країн бере свій початок з останньої третини XIX ст. На світанку побудови європейських пенітенціарних систем питання якісного складу тюремного персоналу стало наріжним каменем усіх перетворень. В умовах, коли за мету ставилося перевиховання засудженого й повернення його до нормального життя через покаяння, особливої ваги набували знання законодавства, історії тюремної системи, основ пенітенціарної справи, психології та психіатрії, тюремного обліку та засад організації праці засуджених.

Підготовка та підвищення кваліфікації персоналу установ виконання кримінальних покарань здійснювалися на курсах тюрмознавства (Пруссія, Австро-Угорщина), у школах з підготовки тюремних наглядачів (Італія, Російська імперія) та вищих тюремних школах (Франція). У разі, якщо в країні спеціалізованого навчального закладу не існувало, було вироблена чітка система «випробувань» у вигляді спеціальних екзаменів у поєднанні зі стажуванням на посаді в установі виконання покарань (Бельгія, Данія).

Список використаних джерел

1. Малинин Ф. Н. Постановления шести международных тюремных конгрессов и систематический указатель к ним. *Тюремный вестник*. 1904. № 9 : Приложение. 92 с.
2. Малинин Ф. Н. Служащие в европейских тюрьмах. *Тюремный вестник*. 1903. № 5. С. 407–417.
3. Опыт систематических чтений по тюремоведению при Главном Тюремном Управлении. *Тюремный вестник*. 1912. № 6–7. С. 1203–1209.
4. Познышев С. В. Тюремное управление. Личный состав служащих по тюремному ведомству. *Тюремный вестник*. 1914. № 6–7. С. 1441–1506.

5. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. СПб. : Типография Министерства путей сообщения, 1889. 503 с.
6. Лучинский Н. Ф. Основы тюремного дела. СПб., 1904. 180 с.
7. Вольский М. В. Вопросы подготовки кадров для пенитенциарных учреждений в России в конце XIX – начале XX века. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2012. № 4. С. 194–196.
8. Деятельность школ для приготовления кандидатов на должности старшего тюремного надзирателя в Петрограде и кандидаток на должности тюремных надзирательниц в Москве за 1913–1914 уч. год. *Тюремный вестник*. 1914. № 8–9. С. 1644–1649.
9. Сокальська О. В. Школа тюремних наглядачок: досвід професійної підготовки персоналу в Російській імперії. *Науковий Вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 3 (7). С. 111–116.

O. Sokalska,
*PhD in Law, Associate Professor,
Head of General Law Disciplines Chair
of the Institute of Criminal-Executive Service*

HISTORICAL EXPERIENCE OF THE PENAL ESTABLISHMENTS' PERSONNEL TRAINING

The experience of the training of the personnel of the penitentiary establishments in the European countries in the XIX – early XX centuries is examined in the context of the formation of the foreign and Ukrainian penitentiary systems. It is revealed that the positive features of the professional training of the specialists for the prison system during the existence of the Russian Empire are the involvement of the civil universities' lecturers in the criminal law and the penitentiary spheres into the educational process, as well as learning the positive foreign experience and the possibility of its introduction on the national level. The prison officials should learn the history of the formation of the penitentiary system, types of punishment, etc. The professional training of the prison personnel of the European countries during the last third of the 19th century has been analyzed. At that time the goal of the Prison Service was to re-educate the convicts and to return them to the normal life through repentance. That is why the knowledge of the legislation, the history of the Prison Service, the foundations of the penitentiary system, psychology and psychiatry, as well as the prison records and the organization of the work with the convicts, acquired much significance.

Keywords: *prison congresses, prison officers, prison supervisors schools, prison courses.*

Надійшла до редакції 29.01.2018